

MAĎARSKÁ FILOZOFIA DNES

FERENC L. LENDVAI

Narodil sa v r. 1937. Študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Loránda Eötvösa v r. 1956-61 (maďarčina, história, filozofia). V r. 1971-1988 pôsobil na Katedre filozofie Filozofickej fakulty Univerzity Loránda Eötvösa a od r. 1988 aj na Filozofickom ústave MAV. Je docentom a zodpovedným redaktorom Magyar Filozófiai Szemle. V súčasnosti je vedúcim Katedry filozofie Univerzity v Miskolci. Zaoberá sa dejinami filozofie a filozofiou dejín. Hlavné diela:

A filozófia rövid története. A Védákól Wittgensteing (Stručné dejiny filozofie. Od Véd po Wittgensteina, spoluautor, 1974). Protestantizmus, forradalom, magyarság (Protestantizmus, revolúcia, maďarstvo, 1986).

Dnešný stav filozofie v Maďarsku, samozrejme, nesie stopy mnohých historických okolností. Medzi ne na prvom mieste patrí chladný až odmietavý vzťah tradičnej maďarskej kultúry k filozofii. Maďarská spoločnosť dlhé obdobie, a predovšetkým v minulom storočí, zápala s problémami vlastnej národnej identity. Ale filozofia sa neusiluje artikulovať problémy života ako individuálne otázky alebo ako otázky tej sociálnej či etnickej skupiny, ku ktorej ten-ktorý predstaviteľ filozofie patrí. Filozofia veľké problémy bytia skúma z hľadiska univerzálnych princípov ľudskej existencie, ako zvykneme hovoriť, „sub specie aeternitatis“.

Preto životné pocity a prežívanie sveta našli v Maďarsku svoj výraz hlavne v literatúre a vo víziách veľkých maďarských básnikov, prorokov národa. Špeciálne spoločenské problémy sa stali predmetom teórie štátu a práva. Tieto disciplíny však patrili do kompetencie sebaavedomej, na tradičnú právnu a politickú kultúru hrdej maďarskej politickej elity (šľachta, aristokracia, džentry).

Absurdným svedectvom o tejto situácii je fakt, že po vzniku Maďarskej akadémie vied v minulom storočí medzi jej prvé kroky patrila snaha „odhaliť príčiny vlastnej filozofickej zaostalosti“; za týmto účelom sa mal vypísať konkurz pod názvom *Dejiny maďarskej filozofie od Bacona po Kanta*. Už formulácia témy sama osebe prezráda: maďarská filozofia nejestvuje.

Ale ani nasledujúci rozvoj maďarskej filozofickej kultúry sa neodohral v priaznivej atmosfére. Pod vplyvom spomenutých okolností u predstaviteľov maďarskej vládnucej elity totiž prevládol názor, že abstraktné, hmlisté a kozmopolitické filozofické myslenie je duchu reálne a triezvo uvažujúceho maďarského národa *cudzie*...

Pri zrode skutočnej, rozvinutej maďarskej filozofie zohrala svoju úlohu aj ďalšia rozhodujúca okolnosť. Táto filozofia vzniká na prelome storočí, teda v čase, keď sa vo vtedajšom maďarskom štáte mal modernizovať spoločenský a politický život a pritom sa mala zachovať suverenita a integrita štátu. Tradičná maďarská politická elita, ako aj medzičasom už vyvinutá moderná buržoázna duchovná elita boli presvedčené o absolútnej oprávnenosti štátnotvorného poslania, no zároveň si uvedomovali i riziká ohrozujúce maďarskú minoritu vo vtedajšom štátnom útvaru. Táto v skratke načrtnutá historická situácia na prelome storočí prispela k výraznému rozšíreniu tragického životného pocitu a mesianistických ideí, ktoré v kruhoch maďarskej duchovnej inteligencie od čias reformácie čoraz viac silneli.

Tak ako svojho času prvá reformná etapa vyústila do revolúcie v r. 1848-1849, aj druhá reformná etapa sa na prelome storočí zavŕšila v r. 1918-1919 revolúciou. O tom, ako hlboko sa prelínali a napokon nevyhnutne spojili buržoázno-liberálne a radikalistické myšlienky s ideovým svetom socializmu, poskytuje výrečné svedectvo publicistika i básnická tvorba vplyvného Endre Adyho. Maďarská filozofia sa zrodila v intenciách tejto duchovnej orientácie, čo dosť symbolicky ukazuje aj myšlienkový obrat mladého Györgya Lukácsa, tohto predchodcu najmodernejších západných ideových prúdov, v r. 1918 k marxizmu. Reštaurácia po kontrarevolúcii v r. 1920 pretrhla tento proces a začala sa veľmi podozrievavo pozerat' na filozofiu demonštrujúcu čo aj najvzdialenejšiu afinitu s moderným myslením, aby potom po r. 1945 mohla vyústiť do pokusov „reálneho socializmu“.

V tomto období vládnuca marxistická, resp. „marxisticko-leninská“ ideológia vytvorila obrovský aparát pre propagáciu vlastných ideí, čím založila (samozrejme, pod svojou kontrolou a cenzúrou) modernú inštitucionálnu sieť filozofie v Maďarsku. Konkrétne – inštitucionálny systém akadémie, filozofické katedry univerzít a vysokých škôl, výuku filozofie na stredných školách, filozofické časopisy s veľkým nákladom atď., atď., nehovoriac už o množstve rôznych školení a lektorátov, sprostredkujúcich nespočetné (vulgarizované) filozofické myšlienky a frázy „najširším masám“.

Ako reakcia na túto situáciu sa – do tretice – po politickej zmene systému rozšíril všeobecne negatívny postoj k filozofii a k filozofickým inštitúciám. Značne sa zredukoval počet univerzitných a vysokoškolských katedier, systém ústavov akadémie zápasí s ťažkosťami, časopisy si musia hľadať sponzorov, výuka filozofie na strednej škole je v povážlivej situácii. Tak ako pre dnešnú maďarskú literatúru, aj pre maďarskú filozofiu je charakteristická prepolitizovanosť, hoci dnes už v oboch oblastiach existujú pokusy o jej prekonanie.

Centrom maďarského filozofického výskumu bol doteraz nesporne Filozofický ústav Maďarskej akadémie vied, ku ktorému patrili aj Archív Györgya Lukácsa. Archív je dnes súčasťou knižnice akadémie a počet pracovníkov ústavu natoľko poklesol, že systematická výskumná práca je prakticky nemožná. Aj medzinárodné kontakty ústavu citeľne stagnujú. Tieto negatívne trendy sa bezúspešne pokúšili zastaviť predchádzajúci riaditeľ ústavu László Sziklai, známy reformný komunista (dnes vedúci Lukáčsovho archívu), i jeho dnešný riaditeľ, konzervatívny liberál Miklós Tamás Gáspár.

Odborná príprava filozofov prebieha na filozofických fakultách piatich univerzít. Aj dnes medzi najvýznamnejšie patrí Filozofická fakulta budapeštianskej Eötvös Tudományegyetem, kde sa sústreďuje vedecká elita maďarskej filozofie. Vedúcim katedry metafyziky je vynikajúci klasický filológ a historik filozofie Kornél Steiger; najznámejším reprezentantom katedry logiky je Imre Ruzsa (dnes už v dôchodku); katedru sociálnej filozofie a etiky po nedávnom úmrtí Évy Ancsel a po odchode Jánosa Kelemen do Ríma dnes vedie György Bence, jedna z vedúcich osobností minulej demokratickej opozície; katedru dejín filozofie vedie špecialista na Heideggerovu filozofiu István M. Fehér, ktorý sa teší stále väčšej medzinárodnej autorite; Lukáčsov žiak Miklós Almási dnes vedie katedru estetiky, založenú svojho času jeho učiteľom.

Hlavným organizátorom výchovy filozofov na filozofickej fakulte szegedskej univerzity je Dezső Csejtei, na debrecínskej univerzite známy Mihály Vajda, ktorého po návrate z emigrácie menovali na tento post a rehabilitovali. V súčasnosti sa rozbieha filozofické odborné vzdelávanie na univerzitách v Miskolci a Pécsi, vedúcimi katedier tu boli predtým László Hársing, teraz István M. Fehér a Ferenc L. Lendvai, v Pécsi János Boros (nedávno sa vrátil z emigrácie) a Sándor Csizmadia (v Miskolci sa začína druhý, v Pécsi prvý rok výuky).

Spomedzi iných veľkých univerzít výuka filozofie má významné miesto na katedre filozofie (vedúca Márta Fehérová) na budapeštianskej Műszaki Egyetem (Technická univerzita). Prácu katedry na Közgazdaságtudományi Egyetem (Ekonomická univerzita), žiaľ, poznamenala tragická smrť jej viacročného vedúceho, pôvodne politológa, Zsolta Pappa.

Pokiaľ ide o možnosti publikovania odbornej filozofickej literatúry, z vydavateľstiev minulosti si dodnes drží prvenstvo Akadémiai Kiadó (Vydavateľstvo akadémie), ktoré sčasti financuje akadémia, sčasti čerpá z nezávislých zdrojov. Nový rad jeho tradičnej významnej edície *Filozófiai Írók Tára* (Filozofická knižnica) síce teraz nevychádza, ale menšia edícia *Hermész Könyvek* (Hermove knihy) prosperuje. V minulosti úspešná aktivita stranického vydavateľa Kossutha dnes dosť poklesla a vydavateľstvo Gondolat, ktoré má veľkú tradíciu, v súčasnosti jednoducho bojuje o holé prežitie. Filozofické knihy príležitostne vychádzajú aj v Európa Kiadó, ale čoraz významnejšími sa stáva niekoľko nových vydavateľstiev, predovšetkým úspešný Atlantisz a Twins.

Z filozofických (alebo z filozofického hľadiska významných) časopisov i dnes patrí medzi najvýznamnejšie Magyar Filozófiai Szemle, ktorý vychádza od roku 1957 (predseda redakčnej rady je Miklós Almási, šéfredaktorom je Ferenc L. Lendvai). Časopis je oficiálnym orgánom Filozofickej komisie Maďarskej akadémie vied (identické s našim Kolégiom pre filozofiu pri SAV – pozn. prekl.), usiluje sa reprezentovať v dobrom slova zmysle „akademickú“ líniu, ale poskytuje priestor aj všetkým ostatným významným prúdom. Jednoznačne sa však vyhýba politickej aktualizácii, aby o to väčší priestor mohol poskytnúť sprostredkovaniu najdôležitejších tendencií medzinárodného filozofického života.

Časopis Világosság vychádza od r. 1959, predtým na jeho stránkach prevažovali témy z filozofie kultúry a dejín ideí, dnes uverejňuje väčšinou politicko-filozofické texty. Predtým ho vydávala Ismeretterjesztő Társulat (Spoločnosť pre šírenie poznatkov), zakladateľom a šéfredaktorom bol nebohý József Lukács, známy organizátor dialógu medzi kresťanmi a marxistami; dnes ho vydáva nadácia toho istého názvu, vo výbore ktorej významnú úlohu hrá popri už spomínanom M. Tamás Gáspárovi hlavný ideológ minulej demokratickej opozície, sociálno-liberálne orientovaný János Kis (hlavným redaktorom je Gábor Papp).

K týmito dvom časopisom zvučného mena sa chcú najnovšie pripojiť ďalšie, aspirované na najvyššiu kvalitu. Tak ako staršie, ani tieto novšie časopisy by nemohli vychádzať bez sponzorov. Už v r. 1989 začal vychádzať neomarxistický Eszmélet za podpory nadácie s tým istým názvom, podporuje ho aj Lukácsova a Táncsicsova nadácia; vedúcimi osobnosťami sú známy sinológ a filozof Ferenc Tőkei a hudobný estetik János Maróthy. Od r. 1991 v Szegede vychádza časopis Existencia za podpory *Pro Philosophia Szegediensi*, niekoľkých bánk a súkromných osôb; časopis má sčasti kresťanský, sčasti hermeneutický profil: vedúcou osobnosťou časopisu je klasický filológ Árpád Szabó, redaktorom Dezső Csejtej. Medzi filozofické časopisy sa od r. 1992 zaradil aj debrecínsky Gond, podporovaný nadáciou Attila Józsefa a Central and East European Project s čiastočne liberálnym a čiastočne postmoderným profilom (hlavným redaktorom je Mihály Vajda).

Združenie maďarských filozofov, ktoré vzniklo na prelome storočí, Magyar Filozófiai Társaság, sa reformovalo v r. 1987. Jeho prvým predsedom sa stal Ferenc Tőkei, prvým hlavným tajomníkom významný historik filozofie Kristóf J. Nyíri. Súčasným predsedom je katolícky profesor filozofie Tamás Nyíri (predtým pôsobil na katolíckej teologickej akadémii, dnes pracuje na budapeštianskej univerzite), hlavným tajomníkom je István Fehér M.. Aktivitu spoločnosti viacerí pokladajú za relatívne skromnú. Nedávno vznikla spoločnosť Polányi Mihály Szabadelvű Filozófiai Társaság, taktiež za podpory nadácie, ktorá pod názvom Polányiána začala vydávať nové periodikum. V minulosti zohrali významnú úlohu aj interné publikácie ako je *Filozófiai Figyelő* a *Annales* (vydávala ju filozofická fakulta budapeštianskej univerzity), *Annales* a *Doxa* vychádzajúce vo filozofickom ústave akadémie.

Možno teda povedať, že po jednofarebnej minulosti sa dnešné maďarské filozofické dianie rozvetvuje na rôzne smery a skupiny, niekedy sa zdá, že azda až príliš. Ako som už uviedol, možno to chápať ako reakciu spojenú s pocitom nedostatku tradície či s prepolitizovanosťou alebo so zmenou režimu. Zatiaľ čo v minulosti takmer každý sa pokladal za marxistu (samozrejme, okrem kresťanov, ale aj ich by úprimne mrzelo nejaké vyslovenie „antimar-

xistické“ hodnotenie), dnes by sme ani s lampášom nenašli žiadneho marxistu, ale v opozícii je tlačienka tých, čo údajne nikdy neboli marxistami, naopak bojovali proti marxizmu. Antimarxistickú propagandu, samozrejme, podnecuje „kresťansko-národná“ ideológia vládnej koalície s neskrývaným cieľom zaujať vo všetkých oblastiach spoločnosti (hlavne vo výchovno-vzdelávacom procese) pozície, ktorými predtým disponoval „marxizmu-leninizmus“. (Podobne, ako zdedila všetky stranícko-štátne hospodárske a politické štruktúry.) Toto úsilie však sotva našlo prívržencov v radoch kresťanských zmýšľajúcich filozofov, stalo sa skôr vecou politikov. Významní kresťanskí myslitelia ako Tamás Nyíri (*Az ember a világba* (Človek vo svete, 1984) alebo Tamás Molnár (*A hatalom két arca: politika és szentség* (Dve tváre moci: politika a svätosť, 1992) – maďarský preklad amerického vydania) sa s ľahkou prirodzenosťou udomácnujú v duchovnej klíme maďarskej filozofie, ktorá síce často ochraňuje náboženské tradície, ale v podstate podľahla sekularizácii.

Prvé svetové stretnutie maďarských filozofov v r. 1992 (ktorého hlavným organizátorom bola Katalin G. Havasová, členka predsedníctva FISP), poukázalo na možnosti spolupráce medzi domácimi filozofmi a tými, čo boli nútení žiť dlhšie alebo kratšie v emigrácii.

Významnú úlohu v maďarskej filozofii zohráva vzťah k životnému dielu Györgya Lukácsa, resp. k Lukáčsovej škole. Tí dogmatickí marxisti (László Erdei, András Gedő, József Szigeti), ktorí boli vedúcimi postavami protilukáčsovského bojového frontu, sa už prakticky vytratilí z filozofického života. Lukáčsova škola, ani pôvodne nie celkom jednotná, sa však rozpadla na skupinu tých žiakov, ktorí doma či v zahraničí reprezentovali pôvodné lukáčsovské koncepcie (v Anglicku István Mészáros, doma István Hermann alebo Dénes Zoltai), resp. na skupinu, ktorá sa v porovnaní s autentickou Lukáčsovou pozíciou dnes orientuje viac k smerom liberalizmu. Práve na nich sa vzťahovalo v r. 1973 hanebné stranícke uznesenie smerujúce k zastaveniu reformných procesov roku 1968. Paralelne s tým sa v hospodárskej politike objavili konzekvencie týchto rozhodnutí, ktorých následky sa veľmi ťažko naprávali ešte aj koncom osemdesiatych rokov. Bezprostrednou príčinou retorzie však bola kniha autorov Gy. Benca, J. Kisa a Gy. Márkusa *Hogyan lehetséges kritikai gazdaságtan?* (Ako je možná kritická ekonomická teória?), ktorá mohla vyjsť až v r. 1992.

Mylné by však bolo domnievať sa, že hlavné príčiny rozpadu Lukáčsovej školy boli diskriminácie v r. 1973 a následné emigrácie. Skutočné vnútorné dôvody súviseli s faktom, že Lukáčsovi žiaci ako Ágnes Hellerová, Ferenc Fehér a Mihály Vajda či György Márkus (ktorý v pravom slova zmysle nikdy nebol Lukáčsovým žiakom, ale mal k nim blízko) už po r. 1968 stratili vieru v možnosť reformovať socializmus. Spolu s príslušníkmi mladšej generácie založili tzv. Budapešťanskú školu. (Túto školu teda nie je možné stotožňovať s Lukáčsovou školou.) Neskôr, v dôsledku konfrontácie s komunistickým politickým režimom alebo so skúsenosťami v emigrácii sa prejavili ďalšie rozdiely medzi staršou a mladšou generáciou Budapešťanskej školy. Podstata tohto rozdielu sa dá – stručne a azda i zjednodušene – vyjadriť takto: kým príslušníci staršej generácie (Ferenc Fehér, Ágnes Hellerová, György Márkus – pozri napríklad ich spoločné dielo: *Diktatúra a szűkségeitek felett* (Diktatúra nad potrebami), maďarský preklad amerického vydania, 1991 – a ďalej Mihály Vajda – pozri napr. jeho knihu *Marx után szabadon* (Po Marxovi slobodne, 1990) – si zachovali niektoré momenty svojej ľavicovej orientácie a sympatie k tzv. kritickým teóriám, u mladšej generácie sa táto orientácia postupne vytráca (pozri napríklad György Bence: *Kritikai előtanulmányok egy marxista tudományfilozófiához* (Kritický úvod k jednej marxistickej filozofii vedy, 1990) alebo János Kis: *Vannak-e emberi jogaink?* (Máme ľudské práva?, Paríž 1987, Budapešť 1988) či Miklós Gáspár Tamás: *Idola tribus*, Paríž 1989).

Pri čisto „odbornom, filozofickom“ pohľade dostáva potom nasledovný obraz: na duchovnú atmosféru svojho času mala určitý vplyv malá monografia z dejín filozofie pod názvom *Védaktól Wittgensteinig* (Od véd k Wittgensteinovi, 1974, 1981, 1985) od F. L. Lendvaia

a J. K. Nyíriho, ktorí v nej použili sociologizujúcu a relativizujúcu metódu. Medzi diela, ktoré sa javia ako trvalo hodnotné, patria ďalej monografie o klasickej filozofii od Márie Ludassovej (napr.: *A trón, az oltár és az emberi jogok* (Trón, oltár a ľudské práva, 1984) a Lászlóa Tengelyiho, napr. *Kant*, 1988); o modernej filozofii dielo I. Fehéra M. *Martin Heidegger*, 1984 a J. K. Nyíriho *Ludwig Wittgenstein*, 1983. Napokon J. K. Nyíri bol organizátorom a redaktorom monografického radu o dejinách modernej svetovej filozofie, ako i zborníka štúdií o dejinách maďarskej filozofie *Európa szélén* (Na okraji Európy, 1986); touto poslednou prácou taktiež výrazne prispel k rozvinutiu spomenutej problematiky dejín moderných ideí.

Z hľadiska teoretickej filozofie sú tu významné diela z filozofie vedy: Márta Fehérová: *A tudományfejlődés kérdőjelei*, (Otázniky vo vývoji vedy, 1983), zo sociálnej filozofie: Ferenc Fehér: *A megfagyott forradalom* (Zamrznutá revolúcia), pojednanie o jakobinizme, maďarský preklad z angličtiny, 1992, z filozofie dejín: Ágnes Hellerová: *Az igazságosság túl* (Beyond Justice), maďarský preklad anglického vydania, 1990, z filozofie kultúry: György Márkus: *Kultúra és modernitás* (Kultúra a modernita, 1992), z estetiky: Miklós Almási: *A hiányjel mosolya* (Úsmev apostrofu, 1986) a z etiky: Éva Ancselová: napr. *Etikai tanulmány a tudásról és a nem-tudásról* (Etická štúdia o vedení a ne-vedení, 1986).

Ak sa teraz znovu pozrieme na tento prehľad, (v ktorom úmyselne nefigurujú diela spred r. 1980, resp. diela v iných jazykoch), skôr či neskôr zistíme, že skutočná mnohofarebnosť a zdanlivé bohatstvo zakrýva mnohé nedostatky a fragmentárnosť. V skutočnosti postrádame diela, resp. knihy, ktoré sú nevyhnutne potrebné pri serióznej filozofickej práci. Neexistuje ani jeden spoľahlivý maďarsky písaný filozofický lexikon alebo slovník, neexistujú kompletne a obsažné dejiny filozofie, nie sú spracované dejiny filozofie v Maďarsku. Musím konštatovať, že bratislavskí kolegovia v tomto zmysle vykonali viac než my, spracovali totiž dejiny filozofie na území niekdajšieho horného Maďarska. Medzi nedostatky patrí i to, že tematika uverejnených diel je neuveriteľne náhodná a relatívne chudobná, atď., atď..

Čo zapríčinilo túto situáciu? Nuž všetko to, o čom sme už hovorili. Bol to nedostatok tradície, čoho dôsledkom je, že dnes sa už maďarská filozofia síce začína rozvíjať, ale ešte stále sa podobá zlomkovitej mozaike. Ďalej je to jej prepolitizovanosť, ktorá medzi rozličnými politickými zoskupeniami a klikami filozofov vyvoláva politické boje, a nie filozofické diskusie. Sú to ťažkosti spojené so zmenou režimu, ktoré podnecujú snahy deštruovať aj skutočné hodnoty iba preto, že sú marxistickej proveniencie (ako napríklad životné dielo Györgya Lukácsa, ktorého pamätnú tabuľu na jednom mieste už stihli demolovať).

No napriek tomu všetkému oprávnené môžeme dúfať, že maďarská filozofia sa skôr či neskôr vymaní zo svojho negatívneho dedičstva a potom by už iba nedostatok peňazí (ako je to už obvyklé v dejinách východoeurópskych štátov) mohol prekaziť normálny vývoj filozofického života.

Z maďarského originálu *Filozófia a mai Magyarországon* preložila Marta B. Zágoršeková.